

Қазіргі араб әдебиетіндегі ғылыми фантастика

Қ.Қ. Аубакирова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: a_kunduz87k@mail.ru

Түйін. Берілген мақалада ғылыми фантастика қазіргі араб әдебиетіндегі жеке жанр ретінде қарастырылып, оның қалыптасуы мен даму тарихы көрсетілген.

Ғылым мен техниканың қарқынды дамуына байланысты аңыз-ертегілерден құрылымы бөлек жаңа жанр пайда болды. Ол – ғылымның алыс-жақын көкжиегін бейнелейтін, тек бейнелеп қана емес, ғылымның келешегіне ой салатын ғылыми-фантастика жанры. Ғылыми-фантастикада (ағылшын тілінде *science fiction* – ғылыми туынды) оқиға қазіргі және өткен дәуірлерден мүлдем ерекшеленетін әлемде орын алады. Мұндай ерекшеліктер технологиялық, тарихи немесе әлеуметтік тұрғыда болуы мүмкін. Онда түрлі ғылыми-техникалық жетістіктердің адам өміріне әсері көрсетіліп, көбіне басқа ғаламшарға саяхат пен аспан әлемінде орын алған оқиғалар, роботтар, жаңа технологиялар сипатталады [1].

Ғылыми-фантастика өнердегі дербес жанр ретінде ХХ ғасырда қалыптасып, прозаның барлық жанрында (роман, повесть, әңгіме, т.б.) қарқынды дамып, көркем әдебиеттің арналы саласына айналғанымен, қазіргі араб әдебиетінде ғылыми-фантастика дербес жанр ретінде ХХ ғасырдың 60-70 жылдары фантаст-жазушылардың шығармалары арқылы қалыптасты. Ғылыми-фантастикалық проза араб әдебиетінде енді ғана аяғына тұрып келе жатқан жанр болып табылады. Бұл үлкен дарынды, терең білімді, интеллектуалдық өрені қажет етеді [2].

Араб ғылыми фантастикасының тарихына көз жүгіртетін болсақ, зерттеушілер араб әдебиетіндегі ғылыми-фантастика жанрының алғашқы белгілерін ертегілерден («Ұшқыш кілем»), аңыздардан таратып, болашақты болжай білген халық қиялының ұшқырлығына тәнті болуда. Оның қайнар бастаулары ежелгі әфсаналарда, ауыз әдебиетінде жатыр. Оған қиял-ғажайыптық, ертегілік қасиет те тән.

Араб әдебиетіндегі ең алғашқы ғылыми фантастикалық роман ретінде араб ғұламасы

Ибн әл-Нафистің (1213-1288) ағылшын тілінде «Theologus Autodidactus» атпен белгілі болған «әл-рисәлә әл-камилиә фил сира әл-набауиә» атты шығармасын атап өтсек болады. Ол ерте дәуірдегі әңгіме болғанымен, онда тектік инженерия, футурология, ақырет күні, қайта тірілу мен о дүниелік өмір сияқты ғылыми фантастикалық элементтер кездеседі. Ибн әл-Нафис осы құбылыстарға тылсым күштер арқылы мифологиялық тұрғыда емес, өзінің анатомия, психология, астрономия, геология және космология саласындағы біліміне сүйеніп ғылыми тұрғыда түсініктеме беруге тырысады. Аталмыш ғылыми фантастикалық еңбектің негізгі мақсаты ислам ілімін ғылым мен философия арқылы түсіндіру болды. Мәселен, Ибн әл-Нафис осы роман арқылы өзінің ғылыми негізделген метаболизм теориясымен таныстырып [4], адамның қайта тірілуін түсіндіру барысында өкпедегі биологиялық айналымдар туралы өзінің ғылыми жаңалықтарына сілтеме жасайды [5].

«Мың бір түн» шығармасында да ғылыми фантастиканың элементтері кездеседі [6]. Бұған мысал ретінде «Булукия шытырман оқиғасы» атты әңгіменің басты кейіпкері Булукияның мәңгілік өмір сыйлайтын шөпті іздеуі оны теңіздерді зерттеп, жәннәт пен жаһаннамның бақтарын аралап, өзінің әлемінен әлдеқайда қашықтықта орналасқан басқа ғарыш әлемдеріне саяхат жасауға итермелейді. Ол жол бойында жындар мен су перісіне, сөйлейтін жыландар мен ағаштарға және басқа да таңғажайыптарға тап болады. Келесі бір оқиғада бас кейіпкер балықшы Абдуллаһ су астында демалатын қабілетке ие болып, жер бетіндегі қоғамның айнасы іспетті су асты әлеміне түседі. Осы шығармадағы тағы бір оқиғада апатқа ұшырап, жер бетінен жоқ болып кеткен ежелгі өркениет пен ежелгі технология туралы айтылады [7].

Көптеген араб және ағылшын тіліндегі дерек көздерінде араб ғылыми фантастикасының алғашқы үлгілері ретінде әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» атты еңбегі де қарастырылады. Томас Мордың «Утопиясынан» 500 жыл бұрын әл-Фараби өзінің еңбегінде бақытты өмірді асқан шеберлікпен суреттейді. Шамамен б.з. 1250 жылдары жазылған әл-Қазуанидің «Ғаудж бин Анфақ» атты әңгімесінде басқа планетадан келген адам туралы айтылады. Жазушы-фантаст Йаһийа Емерик өзінің бір сұхбатында: «Фольклоры мен мифологиясы бұрыннан дамыған, тіпті «жын туралы» әңгімелермен сусындап өскен мұсылман қауымына жат-планеталықтар туралы әңгімелерді де қабылдау қиын емес-тін. Мені көптеген мұсылман жастарының ғылыми фантастикалық әңгімелерге қызығушылық танытатындары қатты қуантады», – деп арабтардың қиял әлемінен соншалықты алыс емес екенін көрсетеді [8].

Осылайша, ертедегі аңыз-әңгімелерден бастау алатын ғылыми фантастика жанрын араб әлемінде дамыту мақсатында түрлі іс-шаралар атқарылуда. Араб елдерінде ғылыми фантастикаға байланысты бірнеше конференциялар болып, фантастиканың дамуына өзіндік үлес қосты. 2006 жылы болған «Араб әдебиеті және ғылыми фантастика» атты алғашқы симпозиум Мароккодағы Касабланка қаласында орын алды. Онда ғылыми фантастиканың араб әлемінде қаншалықты танылғаны және бұл әдеби жанрдың кеңінен таралмауының басты себептерін анықтау мақсатында талқылау жүргізілді. Конференцияға қатысушылар қазіргі таңда орын алған жағдайға сараптама жасай отырып, аталмыш жанрға сыншылардың айтарлықтай назар аудармайтынын сынға алды [9].

Араб ғылыми фантастикасына арналған алғашқы конференция «Араб елінің ғылыми фантастикасы» деп аталып, 2007 жылы маусым айының 3-4 жұлдызы аралығында Сириядағы Дамаск қаласында орын алды. Конференцияның ұйымдастырушысы жазушы-фантаст Талеб Омран өзінің көпшілік алдындағы сөзінде араб мәдениетімен бірге ғылыми фантастиканы дамытудың құндылығын көрсетіп, араб ғылыми фантастикалық шығармалармен танысудың маңыздылығын атап өтті. Талеб Омранның айтуы бойынша, ғылыми фантастика саяси және ғылыми жетістіктерге жетелеп, түрлі мәселелердің шешімін табуға

негіз болады. Конференцияда Ниһад Шариф, Талеб Омран, Теба әл-Ибраһим, Салах Маата сияқты фантаст жазушылар өздерінің жазушылық тәжірибелерімен бөлісті.

Жыл сайын өткізілетін араб ғылыми фантастикасына арналған екінші конференция 2009 жылы тамыз айында Сирияның астанасы Дамаск қаласында орын алған [10].

Ертеден бастау алатын араб ғылыми фантастикасының халық арасында кең тарап, әрі қарай дами түсуі үшін жоғарыда аталғандай әртүрлі іс-шаралар ұйымдастырылып та жатыр. Осыдан қазіргі араб әдебиетіндегі ғылыми фантастиканың қаншалықты дамығанын да көре аламыз.

Қазіргі таңдағы араб тіліндегі алғашқы ғылыми фантастикалық шығарма Мысырда осыдан 50 жыл бұрын дүниеге келген болатын. Басқа араб елдерінде осы жанрдағы шығармалар 25 жылдан соң пайда болды [11]. Әдеби мамандар бүгінгі күнге дейін араб елдерінде бар-жоғы 35 ғылыми фантастикалық роман жазылған деп көрсетеді. Бірақ бұл есеп дұрыс емес, себебі бір ғана Мысырдың өзінде ғасырдың басында кем дегенде 20 роман және он бес қысқа әңгімелер жинағы жазылған. Көптеген араб жазушылары ғылыми фантастикаға қызығушылық танытып, бірнеше романдар мен әңгімелер жазған. Йусуф Изедин Иса 1957 жылдан бастап Египет радиосынан беріліп тұрған бірнеше ғылыми фантастикалық радиопьесалар жазған. Мустафа Махмудтың 1964 жылы жазылған «Өрмекші» атты романы алғашқы шынайы ғылыми фантастикалық туынды болып табылады. Оның «Раджул тахта ас-сыфыр» атты келесі шығармасы 1967 жылы жарыққа шығады. 1992 жылы алғашқы әйел жазушының «Әлемнің бұзылуы» атты фантастикалық шығармасы дүниеге келді. Ал Ниһад Шариф пен Мұхаммед әл-Ашри зор белсенділік танытып, көптеген ғылыми фантастикалық әңгімелерді дүниеге әкелді [12].

Ниһад Шариф 1932 жылы дүниеге келген. Араб ғылыми фантастикасының пионері атанған Ниһад Шариф тарих ғылымдарын оқып, 1949 жылдан бастап алғашқы шығармаларын жаза бастаған. Оның туындылары көптеген араб газет-журналдарында жиі жарияланып отырған.

Мұхаммед әл-Ашри төрт роман жазған. Каирден шыққан 38 жастағы жас геолог әрі аудармашы аз ғана уақыттың ішінде көптеген сыйлықтардың иегері атанады. Бала кезінде

Хиросима мен Нагасакидегі апат жайында оқып, атом бомбасының зардабын жоятын бомба ойлап тапқысы келеді. Автордың көптеген туындыларында басты тақырып әлемге келтірілген зардаптарды жою мен шөл далада өмір отын тұтату болды. Ол әрқашан кез келген мәселенің шешімін махаббат пен ақиқаттан іздейтін. әл-Ашри өз сөзінде араб ғылыми фантастикасы жөнінде былай дейді: «Жалпы араб әдебиетінде ғылыми фантастиканың үлкен жетістікке ие бола алмауы біздің ғылым саласында арта қалуымызбен тығыз байланысты. Көптеген технологиялар біз үшін қиын әрі таңсық көрінеді».

Мысырдағы ғылыми фантастиканың дамуына Набил Фаруктың қосқан үлесін ерекше атап өту қажет. 1956 жылы Мысырда дүниеге келген Набил Фарук балалар мен жасөспірімдердің үлкен сұранысына ие болған көптеген туындыларды жарыққа шығарды. Мамандығы бойынша дәрігер болған Фарук 1979 жылы өзінің «Көріпкел» атты қысқа әңгімесі үшін Танта мәдени сарайының сыйлығын алады. Ал 1984 жылы кувейттік «Кітап әлемі» атты журналының ұйымдастыруымен өткен сайыста өзінің «Қатерлі сәуле» атты қысқа әңгімесі үшін жүлделі орынға ие болады. Кейін осы қысқа әңгімесін негізге ала отырып, "Келешек файлы" атты әңгімелер жинағын жарыққа шығарады. Бұл туындыда мысырлық жастардың бір тобы жауыздық пен зұлымдыққа қарсы күреседі. Олар миллиондаған жылдар бойы жер астында тығылып жатқан басқа ғаламшар өкілдеріне қарсы күрес жүргізеді. Фарук өз шығармасында түрлі тәсілдерді қолданып, уақыт пен кеңістікте саяхат жасайды. Автор өзінің осы туындысы арқылы араб әлемінде атақты жазушы фантасқа айналды.

Ғылыми фантастика тек Мысырда ғана емес, сонымен қатар басқа да араб елдерінде де орын алды. Кейбір авторлар марокколық Мұхаммед Азиз әл-Хаббабидің 1974 жылы жарық көрген «Эликсир» атты туындысын алғашқы ғылыми фантастикалық шығарма деп санайды. Ирактаға алғашқы ғылыми фантастикалық шығарма 1980 жылдардың ортасында жарыққа шыққан. Осы кездегі шығармаларға 1984 жылы жарыққа шыққан Қассем Қассемнің «Жасыл дақ» романын, Муаффақ Уәйс Маһмудтың «Ол өмірмен бірге тыныс алады» (1987) атты қысқа әңгімелер жинағын және Али Карим Каземнің «Жасыл планета» атты

шығармасын жатқызуға болады. 1990 жылдары ғылыми фантастика жанрына қызығушылық танытқан жазушылардың саны күн сайын арта түсті. Мысал ретінде ливандық Қассем Қассем, тунистік Мұстафа әл-Кайлани, Бахрейнден шыққан Абдуллаһ Халифа мен Мавританиядан Мұса Уалд Ибнаны атап өтсек болады. Сириялық әйел жазушы Лина Кайлани өзінің 40-қа жуық еңбегін жазып, иорданиялық Сүлеймен Мұхаммед әл-Қалил өз шығармаларында араб әдебиетінде өте сирек кездесетін клондау тақырыбын көтереді. Сауд Арабиясында Ашраф Фақиһтің «Елес қуушы» (1997) және «Жұлдыздарға қарай ұмтылыс» (2000) атты еңбектері жарық көрді.

Сонымен қатар сириялық жазушы-фантаст Талеб Омранды ерекше атап өту қажет. Ол 1948 жылы дүниеге келіп, араб ғылыми фантастикасының пионері атанған. Оның еңбектерінің қатарына 45 роман мен қысқа әңгімелер жинағын енгізуге болады. Омран астрономия ғылымының докторы және он төрт жыл бойы сириялық телеарнада ғылыми бағдарлама жүргізіп келген. «Армандар планетасы» атты шығармасы үлкен жетістікке жеткен соң, 1979 жылы «Күн артындағы транзитта», 1983 жылы «Айда кедейлер жоқ» және 1995 жылы «Қараңғылық көзі» атты романдары дүниеге келеді. 1985 жылы жарыққа келген «Даналық қаласының құпиясы» атты туындысы 1992 жылы ағылшын тіліне аударылады. Кейін жазушының романдары мен қысқа әңгімелер жинағы Дамаск қаласында «дар әл-Фикр» баспасында жарық көреді. Омран ешқандай ғылыми негізсіз, белгілі бір жүйесіз жазылған фантастиканы қатты сынға алды. Ол жас жазушылардың ақылға қонымсыз оқиғаларын, мысалы, «Араб ғарыш кемесінің Юпитер немесе Сатурнға келіп қонуын, көпіршіктегі баланың аспанға ұшып кетуін «Мың бір түн» ертегілеріне тән қасиет деп сынға алады. Дегенмен араб әлемінде ғылыми фантастика жанрында жазатын жазушылардың саны арта түсуде [9].

Жоғарыда көрсетілген пікірлерден араб елдерінде соңғы жылдары әлемде басты орынға шыға бастаған ғылыми-фантастикалық прозаның қарқынды дамып келе жатқанын көреміз. Осы орайда үлгі-өнеге мен тәлім-тәрбиеге, сонымен қатар ғылыми пайдалы ілімге толы, адамның дүниетанымын кеңейтіп, ойға ой қосатын туындыларымен танымал болған Египет жазушысы Салах Маатаның

ғылыми-фантастикалық әңгімелерін де ерекше атап өтуге болады. 1991 жылы жарық көрген «Бес минуттық өмір» атты ғылыми-фантастикалық әңгімелер жинағына енген «Көмір қоймасындағы екі адам» («رجلان في مخزن الفحم»), «Робот» («روبوت»), «Мутация» («الطفرة»), «Бес минуттық ғұмыр» («العمر خمسة دقائق»), «Шейх Масғұдтың көріпкелдігі» («نبوءة الشيخ مسعود»), «Мәжнүн» («مجنون»), «Сағат тоқтап қалды» («توقفت الساعة»), «Гильотина қателескен кезде» («عندما تخطئ المقصلة»), «Дауылдан бұрын» («ما قبل العاصفة») сияқты ғылыми-фантастикалық әңгімелерінің барлығынан да үлкен ғибрат пен үлгі-өнеге алуға болады [13].

Осы жинақтағы автордың «Тұтқын Зед» атты әңгімесі адам баласы әлі күнге дәл емін таба алмай келе жатқан «ғасыр дертін» жеңу әрекетіне арналған. Бұл идея да адам баласының қатерлі ЖИТС (СПИД) ауруынан біржолата арылып, өмірлі болуын армандағанынан, адамзат дамуына деген ақ ниетінен туындаған. Аталмыш шығармада дәрігер Хишам жылдар бойы қатерлі вирусқа тәжірибе жасап жемісті нәтижеге қол жеткізгендей болады. Ол екі түрлі вирусты химиялық жолмен қосып, жаңа вирусты ойлап табады. Бұл «Z» вирусы ғасыр індетінен айырылудың бірден-бір жолы болады. Бірақ оны адам баласына қолдану қандай нәтиже бермек? Ұзақ ой-толғанысынан кейін өлім жазасына кесілген тұтқынға осы «Z» вирусы арқылы сынақ жасауға шешім қабылдайды. Бірақ барлығы да дәрігер Хишамның ойындағыдай болмайды, тұтқын әлі толық зерттелмеген қатерлі вируспен ауруханадан қашып кетеді. Енді не болмақ? Тез тарайтын бұл вирустың күші қандай және адамзаттың өміріне қандай қауіп әкелмек? Дәрігер қайтадан зерттеу жұмыстарын жүргізіп, вирустың қатерлі емес екенін анықтайды. Бірақ ертесінен тәжірибе жүргізген тышқанның өлі денесін көргенде дәрігердің қол-аяғы дірілдеп, өз көзіне өзі сенбей қалады. Осылайша, автор адам баласына төнген қауіп-қатерден сақтандырып, ғалымдардың өз жаңалықтары үшін қаншалықты жауапты екенін көрсеткісі келгендей. Жазушы Салах Маатаның «Көмір қоймасындағы екі адам» («رجلان في مخزن الفحم»), «Шейх Масғұдтың көріпкелдігі» («نبوءة الشيخ مسعود»), «Мәжнүн» («مجنون»), «Гильотина қателескен кезде» («عندما تخطئ المقصلة») деген әңгімелерінде де адам баласына жатпланеталықтардың тарапынан төнген қауіп-қатер ескертілгендей [14].

Мысыр жазушысы Салах Маатаның қай шығармасын оқып қарасақ та, олардан ғылым жаңалығы мен адами гуманизм идеяларын көреміз. Шығармаларда, жасыратыны жоқ, орыс және шетел шығармаларында кездесетін идеялар да баршылық. Дегенмен жазушы оларға ұлттық құндылықтар арқылы жаңа реңк беруге ұмтылып, осындай ғылыми дүниелерімен аталмыш жанрдың аңыз-ертегілерден мүлдем алыс әрі бөлек жанр екенін айқындап, оған өзіндік жол ашады.

Осыдан кейін фантастиканы «араб әдебиетіндегі кенже дамыған балауса жанр» деп жүргендермен қалай келісеміз? Орыстардағыдай 20-40 жылдары араб әлемінде ғылыми фантастика жанры болмағаны рас. Бірақ 50-60 жылдардағы араб әдебиетіне көз жүгіртсек, араб елінің Қассем Қассем, Ниһад Шариф, Мустафа әл-Кайлани, Абдуллыһ Халифа, Мұса Уалд Ибно, Талейб Омран, Мұхаммед әл-Ашри сынды фантаст-жазушылары осы жанрда елеулі туындылар бергенін көреміз. Фантастардың бірі ел болашағын, халықтың қиын-қыстау өмірін жеңілдетудің жолын іздесе, бірі адам баласының жарқын болашағын суреттеді. Бірі ғылымның сан-саласының келешегіне ой жүгіртіп, автомобильдің озық үлгісін тілге тиек етті. Ішінде Египет перғауындарының құпия істерінің мәнін ашуға арналғандары да бар. Не керек, сан алуан тақырыптарды қозғаған араб фантастары оқырмандардың ғылым мен техникаға қызығушылығын арттырып, құштарлығын оятқаны, танымдарын байытқаны сөзсіз. Қарап отырсаңыз, ғылыми фантастикамен шұғылданғандардың көбі ғылымның бір саласын нақты игерген адамдар болып шығады.

Көбіміздің ғылыми фантастика дегенді тек жұлдызды әлеммен, ғарышқа барумен, өзге өркениет әлемінен ұшып келетіндермен шектеп қоятынымыз да бар. Араб фантастикасының тек күллі адамзатқа ортақ нәрселерге еліге бермей, араб қауымының ұлттық тақырыптарына да батыл баруы жетістік сияқты.

Әдебиеттер

1. <http://en.wikipedia.org/wiki/science-fiction>
2. <http://www.kuprin.org/kipling.pdf>
3. <http://arabic.georgetown.edu/256520.html>
4. G. A. Russell. The 'Arabick' Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England// Brill Publishers, 1994, p. 247.

5. *Dr. Abu Shadi Al-Roubi*. Ibn al-Nafis as a philosopher// Symposium on Ibn al-Nafis, Second International Conference on Islamic Medicine: Islamic Medical Organization, Kuwait, 1982.
6. *By Rebecca Hankins*. Fictional Islam: A Literary Review and Comparative Essay on Islam in Science Fiction and Fantasy // journal Foundation: The International Review of Science Fiction, *Issue 105: Fall 2009*, p. 73
7. *Irwin Robert*. The Arabian Nights: A Companion, Tauris Parke Paperbacks, 2003, p. 204
8. <http://islamscifi.com/star-wars-an-islamic-perspective>
9. *Achmed A. W. Khammas*. The Almost Complete Lack of the Element of "Futureness" // Telepolis, 10.10.2006
10. arablit.wordpress.com. Is There or Ain't There Arabic Science Fiction? // October 23, 2010
11. *Захир Фаним*. Хиал Әдәб әл-Хиал әл-илми әл-араби // Мажалат әл-Хиал әл-илми. 2009, тамыз
12. *Мұхаммед Йасин*. Әдәб әл-Хиал әл-илми фи Мысыр уә Сурийа // Мажалат әл-Хиал әл-илми. 2009, мамыр
13. www.salah-maaty59.ahlamontada.com
14. *Салах Маата*. әл-Умр хамса дакаиқ, 1991.

К.К. Аубакирова

Научная фантастика в современной арабской литературе

В данной статье рассматриваются роль и пути развития научной фантастики как отдельный вид жанра в современной арабской литературе.

К.К. Aubakirova

Science fiction in modern Arabic literature

The article considers with the role and ways of development of Science-fiction in modern Arabic literature as a independent kind of genre.